

Serfőző Szabolcs

Győztes Immaculata Esterházy-címerrel – Andrea Pozzo rézmetszete Esterházy Pál herceg számára

Szilárdfy Zoltánnak tisztelettel

Az itáliai barokk festészet egyik legkiválóbb mestere, Andrea Pozzo (1642–1709) 1703-ban, 61 éves korában, I. Lipót császár meghívására Rómából Bécsbe települt át, hogy részt vegyen a bécsi jezsuita (egyetemi) templom első terének megújításában. Ezzel egy időben Hevenesi Gábor (1656–1717) személyében magyar származású rektor került a bécsi jezsuita rendház (*collegium*) élére, amelynek Pozzo – mint jezsuita rendbéli laikus testvér – maga is tagja és lakója lett.¹ Talán Hevenesi közvetítő szerepének is köszönhetően bécsi évei során Pozzo két művet is alkotott magyarországi megrendelők számára. Ezek egyike az itt tárgyalt, Esterházy Pál herceg számára készített rézmetszet,² a másik a jezsuiták budavári temploma, a Mátyás-templom egykori Xavéri Szent Ferenc-mellékoltárának ol-tárfépe, amely ma a Fővárosi Képtár gyűjteményében található.³

Az Esterházy Pál herceg számára készített rézmetszet hosszú ideje ismert a hazai kutatás előtt, a nemzetközi Pozzo-szakirodalom azonban eddig nem tartotta számon. A mű egyetlen addig ismert példányát – amely a Storno-gyűjteményből került a Soproni Múzeumba – Storno Miksa (1887–1978, id. Storno Ferenc unokája) közölte 1944-ben, majd 2003-ban Szilárdfy Zoltán tárta fel a képtípus teológiai kontextusát és a mű magyarországi ikonográfiai párhuzamait.⁴

*Serfőző Szabolcs művészettörténész,
az Iparművészeti Múzeum munkatársa
Kutatási területei: közép-európai
és magyarországi barokk művészet
E-mail: serfozo.szabolcs@gmail.com*

*Szabolcs Serfőző, art historian,
Museum of Applied Arts
Areas of research: Central European
and Hungarian baroque art
E-mail: serfozo.szabolcs@gmail.com*

¹ A tanulmány a szerző egy korábban megjelent publikációjának rövidített változata: Zur Geschichte des Pozzismus in Ungarn. In: *Andrea Pozzo (1642–1709) – Maler und Architekt der „Gesellschaft Jesu“: Neue Perspektiven anlässlich seines 300. Todestages*. Hrsg. Herbert KARNER Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2012, 111–121.

Hevenesi (1656–1715) a Vas megyei Városmiskén született, 1671-ben Sopronban lépett be a jezsuita rendbe. Grazi és bécsi tanulmányait követően 1692-től haláláig Bécsben élt, s vezető tisztségeket töltött be a bécsi jezsuita intézményekben. 1692–1703 között az Am Hof téren álló „fogadalmi ház” (*Professhaus*) rektora, majd 1703–1706 és 1710–1711 között az egyetemi templom mellett álló rendház rektora volt. Végül 1711–1714 között az osztrák-magyar jezsuita rendtartomány tartományfőnöki tisztségét töltötte be. Lásd *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. J. (1551–1773)*. Ed. Ladislaus LUKÁCS. V. VI. Romae, Institutum Historicum, 1990, 1993, passim.

² Papír, rézmetszet, 18×12,5 cm; jelezve lent: Andr. Pozzo S. J. delin. – J. A. Pfeffel sculp. Vien.

³ SCHOEN Arnold: *A budai Szent Anna-templom*. Kiadja Budapest Székesfőváros Községe, Budapest, 1930. 28; *Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások*. Kiállítási katalógus. Szerk. GALAVICS Géza. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1993, Nr. 128. (SZILÁRDFY Zoltán)

⁴ STORNO Miksa: Andrea del Pozzo egy magyar vonatkozású művéről. *Soproni Szemle*, 8. 1944. 97. (Soproni Múzeum, ltsz. S.2009.1.1.); SZILÁRDFY Zoltán: Szűz Mária sajátos ikonográfiai típusa a barokk-rokokó művészetben: a Győztes Immaculata és a Jó pásztornő. In: *Uő: Ikonográfia – kultusztörténet*. Budapest, Balassi, 2003. 20–29; 23, 120. kép.

1. kép. *Immaculata Triumphans* Esterházy Pál hercegi címerével.
Andrea Pozzo–Johann Andreas Pfeffel műve, rézmetszet, 1707

A szignatúra tanúsága szerint a metszetet Pozzo rajza nyomán az augsburgi származású Johann Andreas Pfeffel (1674–1748) készítette Bécsben (1. kép).⁵ A kompozíció a Győztes Immaculatát ábrázolja, a jobb alsó sarokban herceg Esterházy Pál (1635–1713) címerével, körü-

⁵ Ugyancsak Pozzo és Pfeffel készítette a bécsi egyetem professzora, Jacob Pettiani 1707-ben Bécsben megjelent hadtörténeti tárgyú téziskönyvének címlapelőzőkét. Lásd Bernhard KERBER: *Andrea Pozzo*. Berlin, Walter de Gruyter, 1971. 122.

lőtte az Aranygyapjas rend láncával, a pajzs fölött a hercegi koronával. Ez utóbbi motívum alapján a korábbi kutatás 1687-re datálta a metszetet, mivel Esterházy Pál ez év december 8-án, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepnapján nyerte el a Német-római Szent Birodalom hercege címet I. Lipóttól, míg a lap alján olvasható, Jeremiás könyvéből vett idézetet Buda török uralom alóli felszabadításával hozta összefüggésbe.⁶

Mivel az augsburgi származású Pfefel 1687-ben még csak 13 éves volt, s csak 1695–1711 között működött Bécsben, Pozzo pedig csak 1703-ban érkezett a császárvárosba, a metszet korábbi datálása számunkra kétségesnek tűnt, s inkább az 1703–1709 közötti datálás tűnt valószínűnek, amint az kutatásaink során beigazolódott. A metszet mérete és a kompozíció témája alapján feltételezhető volt, hogy a Soproni Múzeumban őrzött lap eredetileg egy *quarto* formátumú, a Szeplőtelen Szűzről szóló nyomtatvány címlapelőzőeként szolgált, melyet szerzője Esterházy Pálnak ajánlott.

Mint ismeretes, Esterházy Pál lelkes híve és támogatója volt az *Immaculata Conceptio* ekkor még vitatott hittételének. (A kora újkorban széles körben elterjedt doktrínát csak 1854-ben tette dogmatikus hittétellé IX. Piusz pápa.) Már a nagyszombati gimnáziumban, 1648-ban rektora lett a „macula nélkül való Boldogságos Szűz” kongregációjának,⁷ majd 1661-ben a kismartoni kastély új, földszinti kápolnáját a Szeplőtelen Szűz tiszteletére szenteltette fel Széchenyi György győri püspökkel.⁸ 1698-ban a herceg egy dogmatikai tárgyú művet is írt, melyben a szeplőtelen fogantatás hittétele mellett érvel skolasztikus szerzőkre támaszkodva, s a könyv dedikációjában Szűz Mária „örökös vazallusaként” (*haereditarius vasallus tuus*) ajánlotta művét a Mennyek Királynéjának.⁹

Ugyanebben az évben Esterházy Pál egy-egy 500 forintos alapítványt is tett a bécsi és a nagyszombati egyetem javára, hogy nyomtatásban is megjelenjenek a Boldogságos Szűz szeplőtelen

2. kép. A Szeplőtelen Szűz Esterházy Pál hercegi címerével. Ismeretlen metsző (Johann Jacob Hoffmann?) műve, rézmetszet, 1698

⁶ STORNO 1944. i. m.; *Barokk művészet Közép-Európában*. 1993. i. m. Nr. 159. (SZILÁRDFY Zoltán); SZILÁRDFY 2003. i. m. 23.

⁷ MERÉNYI Lajos–BUBICS Zsigmond: *Herceg Esterházy Pál nádor, 1635–1713*. Budapest, 1895, 87.

⁸ André CSATKAI–Dagobert FREY: *Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt*. Wien, 1932. (Österreichische Kunsttopographie, Bd. 24.) 77. Esterházy Pál Immaculata-kultuszának néhány további emlékét említi MOHL Adolf: *Herceg Esterházy Pál nádorispán. A magyar Mária-leventék példaképe*. Sopron, 1924.

⁹ Paulus ESTORAS: *Speculum immaculatum...* Viennae, Leopold Voigt, 1698. A műről lásd *Bollwerk Forchtenstein*. Hrsg. Jakob Michael PERSCHY. Eisenstadt, Landesarchiv und -Bibliothek, 1993. (Burgenländische Landesausstellung.) 242. (Nr. XI. 21.)

len fogantatása mellett érvelő prédikációk, amelyek a bécsi Stephansdomban és a nagyszombati jezsuita templomban hangzottak el minden év december 8-án a Szeplőtelen Fogantatás ünnepnapján, amikor az egyetem teológiai karának hallgatói, a *baccalaureus*- és *doctor*-jelöltek eskütételére és promóciójára is sor került.¹⁰ Az itt tárgyalt Pozzo–Pfeffel-metszet is egy ilyen nyomtatvány címlapelőzékeként készült 1707-ben, majd a következő évi kiadvány előzékeként is felhasználásra került. Mindkét kiadványból az Osztrák Nemzeti Könyvtár gyűjteményében maradt fenn egy-egy példány.¹¹

A szeplőtelen fogantatás hittétele a kora újkor évszázadaiban a katolikus hittudomány és apologetika egyik központi kérdése volt, s különösen nagy hangsúllyal szerepelt a 17. század közepétől a bécsi és a nagyszombati egyetemen folyó teológiai képzésben. III. Ferdinánd ugyanis 1649-ben elrendelte, hogy a bécsi egyetem tanárai és felavatandó hallgatói minden év december 8-án esküben vállalják, hogy pályájuk során mindvégig védelmezik és hirdetik Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának hittételét.¹² 1656. december 2-án ugyanígy rendelkezett a nagyszombati egyetemet illetően is. III. Ferdinánd már 1647-ben az Osztrák Hercegség legfőbb patrónájává nyilvánította a Szeplőtelen Szüzet, amikor a harmincéves háború lezárása fölötti hálája jeléül Mária-oszlopot állíttatott a bécsi Am Hof téren. Ennek dedikációs feliratában a császár a salamoni Példabeszédek könyvének sorát (8.15) parafrázálva szólítja meg a „mindenható örök Istent, aki által a királyok uralkodnak”, s kéri, hogy Fiának anyja, Mária, a Szeplőtelen Szűz legyen az ő és utódai patrónája, Ausztria úrnője.

Az a tény, hogy Esterházy Pál nyomtatásban is megjelentette a nagyszombati jezsuita templomban és a bécsi Stephansdomban a császár jelenlétében december 8-án elhangzott, Mária szeplőtelen fogantatása mellett érvelő prédikációkat, egybeesett a bécsi udvar azon törekvésével, hogy a katolikus restauráció keretében széles körben elfogadtassa Mária szeplőtelen fogantatásának hittételét, s a Habsburg Birodalom legfőbb patrónájaként propagálja a Szeplőtelen Szűz tiszteletét. Máriának a Habsburg-dinasztia hatalma fenntartásában játszott szerepét hangsúlyozza az 1707. évi nyomtatvány címe is, Ausztria békéjének hírvivőjeként (*Austriacae pacis prodroma*) tüntetve fel a Szeplőtelen Szüzet.¹³ Mindez összhangban áll a Habsburg császári hatalom messianisztikus értelmezésének évszázados hagyományával és az univerzális keresztény monarchia eszméjével, mely szerint a császár Istentől rendelt küldetése, hogy az egész világot uralja. Ez a gondolat jut kifejezésre a Habsburg-dinasztia közismert *A.E.I.O.U.* devizájában, vagyis az *Austriacae imperare orbi universo* uralkodói jelmondatában is.

¹⁰ Anton WAPPLER: *Geschichte der Theologischen Fakultät der k. k. Universität Wien*. Wien, 1884. 180.

¹¹ *Halcyonia Austriaca seu Maria virgo semper Immaculata, Austriacae pacis prodroma... Universitate Viennensi cum ab inclita facultate theologica annuus Immaculatae Deiparae honoribus... in Basilica D. Stephani Proto-Martyris a quodam Soc. Jesu Religioso SS Theologiae in tertium annum adiutore, oratio sermone proposita, atque ex munifica voluntate Celsissimi Principis Pauli Estoras de Galanta Regni Hungariae Palatini Typis excusa*. Apud Annam Franciscam Voigtin, Viennae 1707 [ÖNB jelzet: 77.Cc.441]; *Homo-Deus pro domo sua sive incarnatum patris verbum suum in terris Habitaculum, Mariam Matrem a labe originali vindicans...* Apud Annam Franciscam Voigtin, Viennae 1708 [ÖNB jelzet: 77.Cc.443]. Néhány további, nyomtatásban megjelent ünnepi prédikációt ismertet: *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene*. Hrsg. Jakob Michael PERSCHY. Eisenstadt, Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1995. Kat. V. 1–4.

¹² WAPPLER 1884. i. m. 107. Az eskütételre, illetve az eskü évenkénti megújítására 1782-ig került sor, ekkor II. József eltörölte a rendelkezést.

¹³ A nyomtatvány címének első felében szereplő *Halcyonia Austriaca* összetétel szintén Ausztria békéjére utal, Alkioné mítoszát megidézve. A történet szerint Alkionét – Aiolosznak, a szelek istenének leányát – az istenek jégmadárrá változtatták, amely januárban rakja le tojásait fészkebe. Zeusz akaratából ebben az időben a nap erős, meleg fénnel ragyog addig, amíg a fiókák kikelnek, Aiolosz pedig erre az időre megfékezi a szeleket. A téli meleg napokat ezért a görögök alkionoi napoknak hívják, átvitt értelemben pedig a békés, nyugodt időszak jelzője ez a kifejezés.

Az 1707-ben készült Pozzo–Pfeffel-metszet egy korábbi, akkor már majd egy évtizede használatban lévő címlapelőzők modernizált változatának tekinthető. Az 1698–1706 közötti években a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén elhangzott, s szintén a bécsi Voigt nyomda által kiadott prédikációk mindegyikének címlapelőzőkén ugyanaz a metszet látható, s ugyanezzel a címlapelőzőekkel jelent meg Esterházy Pál 1698-ban kiadott, imént említett könyve is (2. kép).¹⁴ Ez a szerényebb kvalitású, szignálatlan rézmetszet feltehetően Johann Jacob Hoffmann bécsi rézmetsző műve, aki az 1700 körüli években rendszeresen dolgozott Esterházy Pál megrendelésére. Ez a kompozíció szintén a Szeplőtelen Szüzet ábrázolja, feje körül csillagkoszorúval, fölött a felhők között lebegő teremtő Atya alakjával, mellette az Esterházy hercegi címet tartó angyalokkal. A holdsarlón álló Szűz alatt a sárkány képében megjelenő Gonosz által uralt földgolyó látható. (Ennek a metszetnek egy gyengébb kvalitású másolata szerepel a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén Nagyszombatban elhangzott, s Esterházy Pál támogatásával az ottani egyetemi nyomda által kiadott prédikációk címlapelőzőkén.)¹⁵ Az ábrázolás jelképes értelmét feliratok is megvilágítják: a Szűz fölött lebegő Atya jobbra fölött a Szűz eredendő tisztaságát hangsúlyozó *Tota pulchra et ab aeterno Dominus* te felirat olvasható, míg a holdsarlón az *Ab Aeterno Dominus praeordinavit* szavak állnak.¹⁶

Ezt az összetett, s kissé túlzásfolt kompozíciót Pozzo a feliratok és az Atya alakjának elhagyásával leegyszerűsítette, s egy hatásos képi formulával tette lendületessé: a letisztult, virtuóz kompozíció képterének középtengelyébe Mária alakját helyezte, karján a gyermek Jézussal – akinek alakja a korábbi metszeten nem szerepel. A Gyermekek egy keresztben végződő lándzsával döfi le a földgolyót uraló, sárkány képében megjelenő Gonoszt. A Győztes Immaculata fogalmához ezáltal a Győzedelmes Krisztus képzete is társul, s így a kompozíció a megváltás művének allegóriájává lényegül át. Az *Immaculata Triumphans – Christus Victor* kettősének szemléletes képretorikai formulájában az a gondolat is kifejezésre jut, hogy a katolikus egyház győzedelmeskedik ellenségei – az iszlám és a protestantizmus – fölött.¹⁷ Ezt az értelmezést sugallja a lap alján olvasható, Jeremiás könyvéből vett idézet is: *Bellabunt et non praevallebunt, quia ego tecum sum ut liberem Te. Jer. c. I. v. 19.* (Harcolni fognak ugyan ellened, de nem győznek le, mert veled vagyok és megszabadítalak.)

A kompozícióhoz talán egy római előkép szolgált mintául Pozzo számára, nevezetesen a S. Maria Maggiore bazilika előtti téren álló, Colonna della Pace néven ismert Mária-oszlop bronzszobra, amely Guillaume Berthelot (1580–1648) modellje nyomán készült. A Mária-oszlopot – amely később a műfaj közép-európai emlékei számára is mintaként szolgált – V. Pál pápa állíttatta 1614-ben, annak a márványoszlopnak a felhasználásával, amely a Maxentius császár (306–312) által a Forumon építtetett bazilikából maradt fenn. Mivel a Basilica Nova építését

¹⁴ GALAVICS Géza: A mecénás Esterházy Pál. *Művészettörténeti Értesítő*, 37. 1988. 136–161: 152.

¹⁵ Lásd *Die Fürsten Esterházy* 1995. i. m. 122. Kat. V. 4.

¹⁶ Az Atya jobbra fölött olvasható felirat első része az Énekek éneke 4. versének 7. sorát idézi: „Mindenestől szép vagy [én mátkám, és semmi szeplő nincs benned]”. A „Tota pulchra es, Maria” kezdetű antifóna a Szeplőtelen Fogantatás ünnepére szerkesztett kisofficium (*Officium parvum Conceptionis Immaculatae*) vesperása során is elhangzik; az „Egészen szép vagy, Mária” kezdetű himnusz Kájoni János *Cantionale Catholicum* című egyházi énekeskönyvében is szerepel: az első, 1676-os kiadásban még latinul, majd a későbbi kiadások 1719-től kezdve már a magyar fordítást is tartalmazzák. A holdsarlón olvasható felirat (*Ab Aeterno Dominus [te] praeordinavit*) ugyancsak a Szeplőtelen Fogantatás ünnepére szerkesztett kisofficiumot, nevezetesen a matutinum-himnusz harmadik versszakát idézi.

¹⁷ Pozzo ezen kompozíciója egy szignálatlan rézmetszettel állítható párhuzamba, melyet a göttweigi bencés apátság grafikai gyűjteménye őriz (3. kép). A metszet szintén a Gonosz fölött győzedelmeskedő Krisztust és Máriát ábrázolja, a sarokban Esterházy Pál hercegi címerével. A 16,8×12,6 cm méretű rézmetszet feltehetően szintén egy *quarto* formátumú, a Szeplőtelen Szűzről szóló nyomtatvány címlapelőzőként szolgált. Lásd Georg Martin LECHNER–Werner TELESKO: *Das Wort ward Bild. Quellen der Ikonographie*. Göttweig, Benediktinerabtei Göttweig, 1991, 76. Kat. 49.

Illius es SEDES, quo non est ALTIOR, ad TE.
Ergo nequit MALI, Virgo, venire MALVM.

3. kép. *Immaculata Triumphans* Esterházy Pál hercegi címerével. Ismeretlen mester, rézmetszet, 1700 körül. Göttweig, Bencés Apátság

len Szűz ünnepe tehát a herceg számára arra is alkalomként szolgált, hogy hálát adjon Szűz Máriának politikai sikereiért, különösen azért, hogy elnyerte a Német-római Birodalom legmagasabb méltóságát. Esterházy Pál ezzel a szándékkal állítatott Mária-oszlopot 1694-ben a fraknói vár kapuja előtt is (formáját tekintve a bécsi Am Hof téren álló *Mariensäule* mintájára), rajta a Szeplőtelen Szűz szobrával, amint arról két évvel később megjelent, *Mennyei korona* című művében is beszámol:

„Az Fraknai Vár előtt vagyon egy igen szép s magas kő Oszlop, melynek az tetején vagyon az macula nélkül fogantatott Boldogságos Szűz képe, kinek eredeti innét lött, hogy midőn Leopoldus Romai császár, és Magyar Országai Király énnekem az Impériumbeli Herczegei méltóságot kegyelmessen hívséges szolgálatomért, meg-igérte volna, fogadást tettem az Istennek, és az Boldogságos Szűznek, hogy valamely nap léssen annak meg-adása, azon Szentek képeivel együtt, egy oszlopot csináltatok. Teczett azért a nagy irgalmu Istennek, hogy az Böcsület az ő Szent Annjának adaték, kire nézve Karácson Havának nyólczadik napján, az-az a Boldog Aszszony Fogantatása innepén, az Ezer hatszáz nyólczvan hetedik esztendőben Poson Várában adatott azon Méltóság nékem; kire nézve fogadásomat eleget akarván tennem, ezen képet oszlopjával, és a többi részeivel együtt csináltattam a Boldogságos Szűz tisztességére.”²⁰

a Maxentiust elüldöző Nagy Konstantin fejezte be, a *spolium*ként felhasznált oszlop már önmagában is a kereszténység győzelmét jelképezte a pogányság fölött. Mindez még plasztikusabb módon jutott kifejezésre Berthelot szobrában, amely a holdsarlón álló Máriát ábrázolja, karján a gyermek Jézussal, amint a lába alatt fekvő sárkány fejét egy keresztben végződő lándzsával átdöfi (a lándzsa ma már nincs meg).¹⁸

A Győztes Immaculata ezen ábrázolásmódja a 18. század folyamán széles körben elterjedt a közép-európai barokk művészetben, amelyhez a Pozzo–Pfeffel-metszet is hozzájárulhatott. Erről tanúskodik, hogy a képtípus Pozzo tanítványainak művein is felbukkan, így például – amint arra Szilárdfy Zoltán felfigyelt – Jan Hiebel (1681–1755) oltárfreskóján, melyet a dél-csehországi Klatovy városának jezsuita templomában festett 1716-ban.¹⁹

Esterházy Pál különleges tisztelete a Szeplőtelen Szűz iránt nemcsak a herceg közismerten mély vallásosságával állt összefüggésben, hanem személyes indítékok is meghúzódtak annak háttérében. Azáltal, hogy Esterházy Pál 1687-ben épp a Szeplőtelen Fogantatás ünnepnapján nyerte el a birodalmi hercegi címet I. Lipóttól, elérte politikai karrierjének csúcspontját – miután az 1681-es soproni országgyűlés nádorrá választotta, s még ugyanebben az évben a császár az Aranygyapjas rend lovagjává tette. A Szeplőtelen

¹⁸ Gertrud SCHILLER: *Ikonographie der christlichen Kunst*. Bd. 4/2: *Maria*. Gütersloh, Mohn, 1980. 175.

¹⁹ SZILÁRDFY 2003. i. m. 23 (a képtípus számos magyarországi emléket is bemutatva).

²⁰ ESTERHÁZY Pál: *Mennyei Korona*. Bécs, 1696, 121–122. Idézi: GALAVICS 1988. i. m. 148, 17. kép.

Pozzo kompozíciója az *Immaculata Triumphans – Christus Victor* kettősével és Esterházy Pál hercegi címerével érzékletes módon jeleníti meg a nádor különleges tiszteletét a Szeplőtelen Szűz iránt. A különleges kvalitású metszet kétségkívül a barokk kori sokszorosított grafika egyik legkiemelkedőbb magyar vonatkozású emléke. A mű rendeltetésének és keletkezési idejének ismeretében ugyanakkor immár azt is megállapíthatjuk, hogy a metszet a 300 éve elhunyt herceg példátlanul gazdag műpártolói tevékenységének egyik legjelentősebb dokumentuma.

Szabolcs Serfőző

Victorious Immaculata with the Esterházy Coat of Arms – Andrea Pozzo's Engraving for the Prince Pál Esterházy

One of the greatest masters of Italian baroque painting, Andrea Pozzo (1642–1709) moved from Rome to Vienna in 1703 at the request of Emperor Leopold I so that he could participate in the decoration of the interior of the Jesuit (University) Church in Vienna. During the years he spent in Vienna, Pozzo made two works for Hungarian commissioners. One of these is the subject of the present essay, an engraving made for Prince Pál Esterházy. The other was made for the Matthias Church, the Jesuit Church in the Buda Castle. The latter work was the altarpiece of the Saint Francis of Xavier side chapel, and it is now found in the collection of the Municipal Gallery.

The engraving made for Prince Pál Esterházy has been familiar to Hungarian scholars since 1944. International secondary literature on Pozzo, however, until now has not considered it. According to the signature, the engraving was done by the Augsburgian Johann Andreas Pfeffel (1674–1748) in Vienna on the basis of a drawing by Pozzo. The composition depicts the Victorious Immaculata with the coat of arms of Prince Pál Esterházy (1674–1748) in the lower right corner, around it the chain of the Order of the Golden Fleece and above the shield the princely crown.

Pál Esterházy was an enthusiastic supporter of the *Immaculata Conceptio*, a then still disputed article of faith. In 1698, he even gave endowments to the universities in Vienna and Nagyszombat (today Trnava, Slovakia), 500 Forints each, to support the publication of the sermons that were delivered every year on 8 December – the Day of the Immaculate Conception – on the subject of the Immaculate Conception in the Stephansdom and the church in Nagyszombat. This was also the day on which students of the theology faculty, the *baccalaureus* and *doctor* candidates, took their oaths and were promoted. The Pozzo-Pfeffel engraving discussed here was made in 1707 as the inner front endpaper of one such publication, of which one copy survives in the collection of the Austrian National Library.